

O ASTRONOMIJI I ASTROLOGIJI PREMA DJELU *DE INDAGATIONE CORDIS* HERMANA DALMATINA

ALOJZ ČUBELIĆ

Katolički bogoslovni fakultet, Zagreb

UDK 133.52 Herman Dalmatin
Pregledni članak
Primljen: 28. 6. 2005.

U ovom se prilogu nastoje iznijeti neke osnovne značajke spisa *De indagatione cordis* (O istraživanju srca) odnosno *De occultis* (O skrovitim stvarima) Hermana Dalmatina. Djelo je kompilacijskog karaktera i predstavlja se kao priručnik brojnih astroloških informacija iz različitih izvora koje je Herman doradio, nadopunio te, navjerojatnije, koristio kao neku vrstu bilježaka za nadogradnju osobne kulture u ondašnjoj intelektualnoj sredini. Teško je zapravo odrediti za koju je svrhu pisano i kome je bilo upućeno, te stoga možemo samo pretpostavljati, na temelju onoga što o Hermanu danas znamo, koja je bila osnovna nakana ovog njegova djela. Sve do danas ovaj Hermanov spis ostao je potpuno nepoznat znanstvenoj i široj javnosti.¹ Prva transkripcija datira iz 1979. godine u New Yorku.² U svojoj doktorskoj disertaciji Sheila Low–Beer komentira i analizira i druge Hermanove prijevode *Fatidica* (latinska verzija astrološkog spisa u kojem židovski astrolog Sahl ibn Bishr raspravlja o predviđanju događaja na osnovi promjena u makrokozmosu) te *Liber imbrium* (u kojem sažimlje rezultate indijskog meteorološkog zapažanja prema knjizi »Indijca Jafara«, dakle Hermanu dobro poznatog bagdaskog astrologa-astronoma Abu Ma'shara).

Hermanov spis o astrologiji

Budući da je potrebno uvijek iznova problematizirati hrvatsku filozofsku baštinu i ovo djelo zaslužuje da ga se uvrsti u taj kontekst i da vrednujemo njegovu važnost. Naslov je ovog priloga *O astronomiji i astrologiji prema*

¹ U suradnji sa Šimunom Selakom prevedeno je ovo djelo na hrvatski jezik koje će, nadam se, biti uskoro objavljeno i dostupno široj znanstvenoj zajednici.

² Sheila Low-Beer, Herman od Carinthia: *De indagatione cordis*, New York, 1979.

djelu De indagatione cordis Hermana Dalmatina, iako bi možda bilo točnije reći samo o astrologiji navedenog djela učenog Istranina. No, svjesni cjeline Hermanova znanstvenog opusa nije neistinito reći da Herman gaji gotovo jednak interes prema astronomiji i astrologiji, premda ih jasno razlikuje. »Naš učenjak razlikuje astrologiju od astronomije *De essentiis*, br. 38. Prema Hermanovom razmišljanju, astrologija se bavi utjecajem svemirskih tijela na život čovjeka odnosno proricanjem ljudske sudbine, kolektivno i pojedinačno, dok je predmet astronomskih proučavanja mnogo širi a temelji se na istraživanju gibanja i ustrojstva svemira o neposrednoj koristi za čovjeka.«³ Osim toga, treba se prisjetiti da je astronomija u srednjem vijeku bila nužan preduvjet za primjereno bavljenje astrologijom, neovisno o njihovim različitim ciljevima i metodama istraživanja. Naposljetku ne treba ispustiti iz vida da je astrološki vidik neodvojiv od arapskih astronomskih istraživanja. Pored promatranja i izračuna svemirskih prostranstava dolikuje u tom kontekstu spomenuti da su se Arapi posvetili izrađivanju, teoriji i uporabi astronomskih sredstava, a posebice astrolabu. Među Hermanove prijevode redovito se navodi i njegov prijevod djela *De compositione et de usu astrolabii*.⁴ Kao zanimljivost možemo navesti da još i danas u nekim marokanskim džamijama postoje službenici zaduženi za utvrđivanje satova molitve pomoću astrolaba. Tako je astrologija arapskih učenjaka tako reći zavela latinski zapad, a među njima i Hermana Dalmatina koji je osobito prevodio djela poznatog arapskog astrologa-astronoma Abu Ma'shara. Bilo je nešto fascinatno u toj astrologiji i astronomiji onoga doba što je privuklo i Hermana da se posve posveti tom mukotrpnom i divljenja vrijednom pothvatu prevodenja te kompiliranja arapskih astronomskih i astroloških djela.

Bolji poznavatelji Hermanova opusa poput Homera Haskinsa stavili su pod znak pitanja autorstvo ovog djela našeg učenjaka, dočim je Lynn Thorn-dike, čini se, pobrkao ovo djelo s njegovim prijevodom Abu Ma'sharovog *Velikog uvoda u astronomiju*, to jest osme knjige tog djela. Tekst je primjereno podijeliti u tri osnovna dijela. U uvodu samog djela Herman Dalmatin napominje da je spis *De indagatione cordis* većim dijelom napisan na temelju Albumasarovih komentara o astronomiji, te da su dijelovi ove knjige skupljeni

³ Franjo Šanjek, »Herman Dalmatin, Bio-biografski prilozi«, str. 36, u Herman Dalmatin, *Rasprava o bitima*, Pula, 1990.

⁴ Jedna od latinskih redakcija pripisuje se Hermanu Dalmatinu. U prilog tome govori kodeks br. 59 iz Fournivalove zbirke (pr. 1246) koji između ostalih tekstova sličnog sadržaja sadrži također »Hermannii Secundi de compositione astrolabii« (L. Delisle, *Le cabinet*, II/527; A. Birkenmayer, *Biblioteka*, str. 60). A. Clerval pripisuje Hermanu Dalmatinu rukopis *De usu astrolabii* koji je sačuvan u više primjeraka. To djelo može se pronaći u Sveučilišnoj knjižnici u Louvainu, MS. 51.

iz perzijskih, babilonskih i memfijskih knjiga.⁵ U drugom dijelu teksta raspravlja se o putovima astronomske prosudbe, o pitanjima postanka te anala. Tu se između ostalog Herman pita o ljudskom savjetu i mišljenju te skrivenoj stvari i osobnom vlasništvu. Herman tu napominje da »kao što je priroda različito stvorila te stvari tako do njihova razumijevanja na različit način vodi astronomsko umovanje, a uzorke toga svatko piše u svojoj raspravi«. ⁶ Drugi i glavni dio teksta zapravo preuzima mišljenja astronomskih i astroloških autoriteta poput Messehale, Doroteja, Rasisa, Hermesa, Zimusa i drugih. Zaključni treći dio jest rasprava o istražitelju i vodi prema Messehali te Doroteju, odnosno o razlučivanju puta. Tri su označitelja, almubtez, alhileg, alcuthude. Almubtez predvodi u dobrom ishodu stvari. Alhileg ima početak. Alcuthude na granici do naravi i svojstva zvijezde i mjesta.⁷

Hermanov plan rasprave

Kao svojevrsan plan djela Herman navodi sljedeće: »Razvidjevši ovo prvo je potrebno najsigurnije uspostaviti istok, utvrditi nebeske stožere tako da bi se sigurno moglo razlučiti položaje zvijezda. Nije mala stvar naime kada se zvijezda među nebeskim stožerom zaustavi na vlastitom mjestu ili presiječe deveti ili jedanaesti stupanj, naime, kada se ovo razluči, ponajvećma se događa da se zvijezda koja se nalazi na istoku nalazi na drugom ili dvanaestom stupnju, što nije veliki odklon. Kada se dakle to dogodi, ustupit će mjesto većem dijelu. Uredivši sve ovo čitava marljivost umijeća završava se u biranju vođe stvari. Tek kada njega otkrijemo, dolikuje priložiti nadležna svjedočanstva. Sada ne treba prosuđivati odmah, prije nego što se sva svjedočanstva vođe cjelovito shvate i razmotre savjeti. Da bi se to oprezno i trijezno učinilo, prvo treba razmotriti položaj samoga glavnoga vođe, kako naravnoga tako slučajnoga, te njegovu narav kao i svojstva. Kada se to marljivo i cjelovito razvidi, nema ničega što pažljiv duh ne bi mogao uključiti«. ⁸

U drugom dijelu spisa Herman razmišlja o naravi znakova te započinje riječima: »Rasprava u prijašnjoj knjizi o savjetu istražitelja i razmišljanju kojega se treba prihvatiti slijedila je stari autoritet; niz ove knjižice od istog autoriteta pozajmljuje rod i oblik skrivenih stvari. Nakon što je brižljivo razmotrena, naime, narav znakova koja je bila izložena u poglavlju prve knjige,

⁵ Sheila Low-Beer, str. 260.

⁶ Svi izravni navodi iz djela *De indagazione cordis* u ovom tekstu prijevod su s latinskog na hrvatski jezik, koji još nije objavljen. Sheila Low-Beer, str. 270.

⁷ Isto, str. 338.

⁸ Isto, str. 263.

obrazloženo je kako vodstvo zvijezda tako i njihov vođa. Pronašavši to redom treba razmotriti čuvstva zvijezda. Nužno je da četverodijelna narav zvijezda djeluje na četiri načina; to ćemo prvo raspraviti. Zatim ćemo izračunati ono što pripada pojedinim zvijezdama po pojedinim znakovima. Na posljétku ćemo zasebno navesti sile svake zvijezde. Razumije se zacijelo da će ovaj dio biti od velike pomoći u izlaganju svojstva zvijezda u svaku tajnu astronomije. Naime prethodna rasprava više prati svojstva znakova. Ovdje ćemo više obuhvatiti narav zviježđa i zvijezda«. ⁹

Zanimljiv je Hermanov zaključak u kojem ističe da »nakon što se, dakle iznašasće Perzijanaca potvrdi nepobjedivom snagom kaldejskih i egipatskih dokaza suprotno Indijcima, razum prisiljava da prosudimo između jednakih i nejednakih brojeva zvjezdanog savjeta i svjedočanstava«. ¹⁰

Odnos Abu Ma'sharova Općeg uvoda u astronomiju i Hermanova spisa De indagatione cordis

Cijela je rasprava tijesno povezana s odlomcima Hermanova prijevoda Albumasarova *Velikog uvoda u astronomiju* odnosno osme knjige tog djela, premda je velik dio građe ispušten ili se parafrazira.

Tako primjerice možemo usporediti sljedeći odlomak:

De indagatione cordis

Iudiciorum ducatus quadrifariam partitur. Primum est a quo sumitur pars quelibet. Secundum ad quem. Tercius a quo incipit computus. Quartus locus ipse in quem sumpta pars incidit.

Patres igitur quot ex omnibus Pesarum, Babilonie atque Memphiticis collecte sunt libris XCVII (id est 97) numerantur tripartita discrete differentia. Alie siquidem sunt planetarum. Alie domiciliorum. Alie sua seorsum necessitate quadam adhibite.

Introductorium maius

Est enim omnino quarterna omnium partium substantia. Primus est dux a quo numeri sumitur initium, secudus ad quem, tercius est locus a quo deducitur, quartus est locus in quem incidit (rukopis Napulj BN C viii 50, f. 56v).

⁹ Isto, str. 270.

¹⁰ Isto, str. 344.

Omnes etenim quas Persarum, Babilonie et Egipti auctoritas firmavit in libris eorum XCVII inveniuntur, trina serie discrete. Ex prima serie sunt partes stellarum, ex tercia diverse ab utrisque necessarie ...¹¹

Sadržajna složenost

Ono što je od prvog trenutka čitanja ovog djela uočljivo jest skrajnja složenost, odnosno zamršenost sadržaja. Pored toga Herman svoje djelo u mnogo čemu započinje neuobičajeno, jer kani izložiti cjelinu astroloških opservacija drukčije negoli su to činili njegovi autoriteti na koje se poziva. No, kad pažljivo čitamo ovo djelo, nailazimo na nerijetko nabranje koje ometa čitanje i koje nas potiče da se pozabavimo nečim drugim. Ipak, Herman kao da je svjestan toga, pa pokušava razviti neku izvornost u svom vokabularu koja oslobađa od monotonije građe. Veoma često koristi veznike etiam, quoque, vero, autem, videlicet, enim, ali isto tako često koristi igitur, item, a povremeno piše scilicet, itaque, tunc, ergo, namque, vero i quidem. Kratak pogled na ovo djelo potvrđuje dojam da je Herman rijetko napisao rečenicu, a da nije uporabio neki retorički ukras. Istu stvar ponekad govori na različite načine. U korištenju jezika pokazao se vrlo samosvjesnim. Čini se nemogućim u okviru ovog izlaganja iznijeti sve različitosti ovog izričaja, pa je dostatno reći da je Herman više volio neku vrstu raznolikosti izricanja negoli suhoparno ponavljanje. Izbor njegovih riječi o tome očito govori. Hermanov jezik stoga je u nekim izričajima posve poetski ili slikovit. Čini se kao da je bio svjestan različitih mogućnosti jezičnih izričaja te je ulagao golem trud da se izrazi elegantno ili barem slikovito. Kao daljnju značajku Hermanova stila navodim njegovu kritiku pisaca koji su govorili o određenoj temi kojom se on bavi. Herman vrlo često upućuje na životinje, biljke, voće, povrće, minerale, građu, drvo, kamen, ljude, gradove, rijeke, države, narode itd. U tim brojnim primjerima kao da je postojala znatna količina slučajnih detalja. Nama, modernim čitateljima ti se detalji mogu činiti slučajnima, trivijalnim, banalnim i skoro beznačajnim. No, moramo biti svjesni da su mnoge riječi bile iskrivljene u rukopisnoj predaji, ili prijenosu tekstova. Neke referencije možda nisu bile bliske Hermanu jer su bile spomenute u literaturi strane kulture, koju su Herman i njegovi suvremenici usvojili u latinskom jeziku i tradiciji. No, dojmama smo da je Herman koristio brojne aluzije koje su bile nepoznate u to doba, a čime je obogatio latinski jezik te svjetovnu literaturu toga vremena. U tom kontekstu nije na odmet spomenuti zanimanja iz *De indagatione cordis*, kao primjerice, ypocrita medicus, artifex

¹¹ Sheila Low-Beer, Herman of Carinthia: The *Liber Imbrium*, The *Fatidica*, and The *De indagatione cordis*, str. 66.

iocorum canticorum, dominus alkemie et experimentorum, venditor gemmarum et anulorum, geometer, i venditor odorum et ornamentum.

Dok je moguće nabrojiti i kategorizirati slučajne detalje u tekstovima, razočarava to da oni malo poučavaju o zoologiji, botanici ili mineralogiji, ili o zanimanjima ili vođenju domaćinstva. S druge strane postoji neki interes u pukom spominjanju toliko mnogo stvari od kojih su neke bliske, a neke strane.

Dok se modernom čitatelju može učiniti teškim složiti se sa sličnim tvrdnjama, on ipak u ovom djelu može otkriti naviku specifične informacije, tendenciju ilustriranja primjerima, te više ili manje konzistentnu težnju da se otkrije uzročno–posljedična veza. Herman je očito pretpostavljao da je čitatelj bio upoznat s tehničkim vokabularom astrologije premda prigodice objašnjava značenje termina. Prema velikom oslanjanju na tehnički vokabular u spomenutom djelu Herman rijetko nudi objašnjenja osnovnih pojmova i zbog toga nam ostaje nejasno u koju vrstu literature možemo svrstati ovaj spis u njegovu vremenu i vrednovati njegovu važnost. Kako bismo razumjeli i tako reći iskoristili ovaj tekst, potrebno je ovladati građom iz njegova prijevoda *Velikog uvoda u astronomiju*. Možda je najbolji i najdetaljniji presjek Hermanove prevodilačke djelatnosti te tehnike prevođenja izložio Richard Lemay u kritičkom izdanju Hermanova prijevoda Abu Ma'sharova *Velikog uvoda u astronomiju*.¹²

Upravo u astronomiji i astrologiji eksperimentalna metoda pretpostavlja i uključuje precizno promatranje te usavršenje sredstava koja omogućuju daljnji razvitak tih disciplina. Budući da su astronomija i astrologija u arapskom svijetu bile promatrane kao najuzvišenije i najljepše znanosti, nije čudno da se u takvom kontekstu naš Herman Dalmatin posve oslonio na ondašnju dugu tradiciju »takvog pristupa stvarnosti«. O tome svjedoči njegovo djelo koje je istodobno kompilacija iz različitih drevnih astronomskih i astroloških izvora kao i originalno komentiranje te analiziranje prikupljenih informacija. Široj hrvatskoj javnosti ovo je Hermanovo djelo ostalo potpuno nepoznato, što je možda razumljivo zbog težine njegova sadržaja, a u strogom smislu riječi i »neprivlačnosti« teme. U prilogu sam imao nakanu izložiti neke »zanimljivije« i važnije elemente iz ovoga djela koji pomažu boljem razumijevanju kako ove teme tako i cjelokupnog Hermanova znanstvenog opusa. Dakako, nemoguće je bilo izložiti cjelinu ovog djela i točno vrednovati njegovu eventualnu važnost. No ono prvotno pokazuje Hermanovu marljivost kao i nevjerojatnu intelektualnu znatiželju i istraživalački duh. Svaka

¹² R. Lemay, *Albumasar, Liber introductorii maioris ad scientiam judiciorum astrorum*, na latinski preveo Herman Dalmatin, kritičko izdanje, Napoli, 1996.

je sinteza prema tome u ovom slučaju preuranjena jer ostaju otvorena pitanja koja proizlaze prvobitno iz našeg drukčijeg konteksta življenja, mišljenja i djelovanja, pa time i nekog apriornog nijekanja važnosti pitanja: jesu li Arapi pridonijeli posljedičnom razvitku znanosti u ranom srednjem vijeku, jesu li bili inovatori, otkrivaatelji ili jednostavni prenositelji već »učinjenog«, ili pak, može li se Hermanov doprinos astronomskom i astrološkom promišljanju smatrati uistinu neovisnim i originalnim?

O ASTRONOMIJI I ASTROLOGIJI PREMA DJELU *DE INDAGATIONE CORDIS* HERMANA DALMATINA

Sažetak

U radu ukratko predstavljam, analiziram i komentiram osnovne značajke dosad gotovo potpuno nepoznatog djela Hermana Dalmatina *De indagatione cordis* (*O istraživanju srca*). Rasprava je podijeljena u tri glavna djela. Prvi dio je vrlo blizak sadržajem osmoj knjizi Abu Ma'sharova *Velikog uvoda u astronomiju*. Drugi dio, koji tvori glavno tkivo teksta, razmatra nekoliko tema poput primjerice narav planeta i znakova te njihovih okolnosti ili akcidenata. Treći i zaključni dio teksta dodatna je rasprava koja ukratko raspravlja o pronalaženju označitelja prema Messehali i Doro-teju te o metodi suđenja. U korištenju jezika Herman se pokazao vrlo samosvjesnim. Hermanov rječnik bogat je slikama i prepun aluzija. Osim toga Herman se u ovom djelu ne zadovoljava pukim ponavljanjem autoriteta iz astronomije i astrologije koji su mu prethodili nego ih ponekad i kritizira jer nisu dostatno, prema njegovu mišljenju, objasnili ono o čemu je bila riječ. Budući da je ovo djelo vrlo slojevito i zamršeno, potrebna je posebna analiza njegova rječnika kao i stila prevođenja koja će pokazati u kojoj je mjeri Herman obogatio latinski jezik kao i svjetovnu literaturu svoga vremena.

ASTRONOMY AND ASTROLOGY ACCORDING TO THE WORK *DE INDAGATIONE CORDIS* BY HERMAN OF DALMATIA

Summary

The paper is a brief analysis of and a commentary to the basic characteristics of the hitherto completely unknown work *De indagatione cordis* (*On the Research in the Heart*) by Herman of Dalmatia. The treatise is divided into three main parts. The first part is very similar to the eighth book of Abu Ma'shar's *Great Introduction Into Astronomy*. The second part, which forms the main body of the text, discusses several themes like, for example, the nature of planets and signs and their respective acci-

dents. The third and final part of the text is an additional treatise that briefly discusses the finding of markers according to Messehala and Dorotheus, and the method of judgement. Herman was very self-confident in using language. Herman's vocabulary is rich in images and full of allusions. Besides that, Herman is not satisfied with a mere repetition of the earlier astronomical and astrological authorities, he sometimes criticizes them for, according to his belief, they failed to adequately explain the discussed issues. Since this is a layered complex work, there is necessary a special analysis of his vocabulary, as well as of his style in translating, which would show how Herman made Latin a richer language, and the secular literature of his time a richer literature.